

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/3—4

**БЕОГРАД
1998**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXII (нова серија)

Св. 3-4 (1998)

САДРЖАЈ

О реченицама типа <i>КО ТО КАЖЕ / КО ДА ТО КАЖЕ</i> (МИЛКА ИВИЋ)	131
О критеријумима за семантичко нормирање речи (ИВАН КЛАЈН)	134
Неке специфичности отворене и затворене класе речи (ЗОРКА КАШИЋ)	188
О значењу српског глаголског префикса <i>-раз</i> (когнитивнолингвистички приступ) (ДУШКА КЛИКОВАЦ)	153
Значење речи <i>дух</i> и <i>душа</i> у савременом српском језику (СТАНА РИСТИЋ)	168
Суфикс <i>-чија/-ција</i> у српском књижевном језику (стилско-семантички аспект) (ПРВОСЛАВ РАДИЋ)	179
Континуанте глагола <i>*duti</i> (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	192
О једном примеру семантичке диференцијације међу синонимима (<i>хљоб-крух</i>) (МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ)	198
Основне лексеме родбинског сродства у „Српским народним заговорима“ Стојана Новаковића (САВА АНЂЕЛКОВИЋ)	201
Из језика „Сеоба“ Милоша Црњанског (1) (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	218
Богатство боја у писаној речи Десанке Максимовић (АСИМ ПЕЦО)	226
Поетска функција језика (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	240
Књижевни и/или стандардни језик (прилог појмовно-терминолошком разграничењу) (МИЛАН ШИПКА)	250
Промена основне фреквенције у двосложним речима са дугосилазним акцентом (МИРЈАНА СОКОЛОВИЋ)	259
Прикази и критике	
Српски језик на крају века (ПАВЛЕ ИВИЋ, СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ, СВЕТОЗАР СТИЈОВИЋ)	271
Даринка Гортан-Премк, О полисемији и организацији лексичког система у српскоме језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	280
Лингвистички ентузијазам (Владимир Недељковић, Језички тренутак) (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	283
Јован Ајдуковић, Русизми у српскохрватским речницама: принципи адаптације, речник (МИЛЕНА СТОЈАНОВИЋ)	289
Хроника	
Документи Одбора за стандардизацију српског језика	293
In memoriam	
Др Петар Вукановић (31. III 1949 — 24. XI 1998)	301

ЖИВОЛИН СТАНОЈЧИЋ
(Београд)

ИЗ ЈЕЗИКА „СЕОБА“ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ (1)*

У првом делу опширнијег рада о језику М. Црњанског говори се (1) о односу основних морфема *багрем-* и *багрен-*, (2) о конгруенцији са нм. м. р. на *-а* и (3) о променама именица страног порекла.

1. Разноврсност језичких слојева у језичкој целини романа „Сеобе“ запажамо на свим нивоима те целине: синтаксичком, лексичком, морфолошком и творбеном. Овде ћемо анализирати неке од реализација те разноврсности. При томе ћемо полазити од *језичке чињенице* датог нивоа, коју у почетној фази разматрања узимамо као *чињеницу слоја*, али ћемо тежиште описа усмерити на унутарјезичке процесе који су подлога управо такве реализације, тј. оне реализације у којој је писац, у могућном инвентару јединица у сваком од горе наведених нивоа, изабрао једну дату јединицу, а не неку другу.

Грађу за анализу узимамо из критичког издања романа „Сеобе“, *Дела Милоша Црњанског*, Том трећи, Београд, 1996. Само навођење грађе, са своје стране, представља једновремено и дескрипцију језика прозе М. Црњанскога. Она је, нужно, фрагментарна, али са природном могућношћу организовања својих делова у систематизован приказ језичких црта које, у датој целини, представљају стил прозе М. Црњанског. Стил, наравно, дефинисан са лингвистичког аспекта.

2. (1) Однос основних морфема *багрем-* и *багрен-* уопште и у језику „Сеоба“ посебно. — На нивоу лексема, Речник САНУ (I, Београд, 1959), у првој одредници која обрађује дату именицу, установљава једначину: „багрем = багрен (1) м бот. дрво *Robinia pseudacacia* из ф. *Rapilionaceae* са белим, мирисним, медоносним цветом; исп. акација“. Одредница која дефинише варијетет *багрен* дефинише га (1) као узет из Вуковог *Рјечника*, и (2) упућује га на лексему у варијетету *багрем*, коју, у складу са методологијом речника, очигледно треба схватити као прву за употребу у савременом књижевном језику.

---

* Ова расправа рађена је у оквиру Пројекта 05 Т 30 Стандардни српски језик — Потпројекат 3. Развојни процеси у савременом српском језику, за период 1996–2000, одобреном од Министарства за науку Р. Србије.

Деривативе, доследно датој једначини, морамо видети као груписане око двеју творбених основинских морфема, дакле — када распоредимо у Речнику дату лексичку грађу са творбеног гледишта — у виду:

творбена основа багрем- : творбена основа багрен-

<i>багрéмак</i>	<i>багрéнак</i>
<i>багрèма̋к</i>	<i>багрèња̋к</i>
<i>багрèма̋р</i>	<i>багрèња̋р</i>
<i>ба̀гремов, -а, -о</i>	<i>ба̀гренов, -а, -о; ба̀грени, -а, -о</i>
<i>ба̀гремина</i>	
<i>ба̀грèмље</i>	<i>ба̀грèње</i>
<i>ба̀гремовац</i>	<i>ба̀греновац</i>
<i>ба̀гремовина</i>	<i>ба̀греновина</i>
<i>ба̀грèмчи̋ћ</i>	<i>ба̀грèнчи̋ћ</i>

3. У језику „Сеоба“ налазимо реченице у којима је писац употребио примере лексема из горе дате схеме:

— *И виде ред ст̋арих ба̀гремо̀ва који беху њовезани ис̋пре-
л̋лей̋тан̋им шиб̋љем (137)*

— *Под једним ба̀гремом, на њрави, седео је млад монах
(138)*

— *Иза хладови̋ћог ба̀грèња (138)*

(а) Када је реч о избору основне лексеме, М. Црњански се очигледно одлучио за њен варијетет са завршетком *-м*: *ба̀грем*.

(б) У домену деривираних лексема писац се одлучује за оне које као основу имају варијетет са завршетком *-н*: *ба̀грен-*.

Који су унутарјезички мотиви који резултирају приказаним избором? Другим речима, ако је већ узет као основни облик лексеме онај са завршетком *-м* и ако се он доследно употребљава у различитим облицима његове парадигме само са основом *ба̀грем-*, зашто се не употребљава и изведена именица *ба̀грèмље*, која је изведена из основе *ба̀грем-*?

4. Гумачење унутарјезичких услова пишчеве употребе лексеме *ба̀грèње*, а не употребе лексеме *ба̀грèмље* могло би поћи од чињенице да је основа лексеме *носилац значења*. Она је то увек, било да се налази у различитим морфолошким категоријама, дакле у парадигми именице, са функцијом *граматичке основе*, на коју се додају наставци, било да се налази у *изведеној речи*, када функционише као *творбена основа*, на коју се додају одређени суфикси.

Отуда, у овом конкретном случају рад пишчевог језичког осећања може ићи следећим током.

(а) Сваки облик у парадигми са основом *ба̀грем-*, која је једнака са основним обликом (номинативом једине) дате именице, уз лексичку семантику „дато дрво“, носи и *граматичку семантику* — „једно дато дрво“.

(б) Када се основи *багрем-* додају и множински наставци, са гледишта *граматичке* семантике, добија се системска множина, чија је карактеристика *сингулативности*. То значи да облици N. pl. *багремови*, G. pl. *багремова*, D.-I.-L. pl. *багремовима*, V. pl. *багремови*, које судећи по примерима из језика М. Црњанског горе датим, писац претпоставља облицима изведеним из основе *багрен-*, заправо имају значење „множина појединачно узетих појмова који се подразумевају под лексемом *багрем*“.

(в) Изведена реч од исте дате основе — *багрем-*, помоћу суфикса *-је*, дакле, збирна именица *багремље*, у принципу, категоријски, има значење „множина датих појмова који се подразумевају под лексемом *багрем*, али перципирана као недељив скуп“.

И писац је, с обзиром на то да је доследан у употреби сингулативне множине формиране на граматичкој основи *багрем-*, могао употребити управо ову лексему. Међутим, одлучио се за збирну именицу *багрење*, чију основу *багрен-*, баш као ни облике формиране од ње, нема у својој реализацији језика.

5. Мислим да је то учинио спонтано поштујући језичку законитост која и лексичко и граматичко значење везује за основинску морфему. Наиме, на основи одређене *масе* коју чини цела морфолошка парадигма именице *багрем*, у чијем јединском делу доминира појам *јединке* тога дрвета, а у множинском делу доминира појам *множине* као скупа *јединки истйога* дрвета, дакле — *сингулативна множина*, сасвим се лако могла структура изведене именице *багремље* наметнути као *сингулативна* множина.

Зашто? — У структури те именице, наиме, сачувао се *џуни* основни облик лексеме *багрем*. Јотовање чији се резултати налазе у структури *багрем-* + *-је* > *багремље* ту основу, ни тај облик, дакле, није изменило онако како је изменило основу у деривационој структури *багрен-* + *-је* > *багрење*, у којој се, заправо, *багрењ-* у завршном елементу */-њ-/* удаљило од *багрен-*, са завршним елементом */-н-/*, ипак више него што се удаљио облик *багремље* од основне лексеме *багрем*. За формирање дистинкције у језику, као што морфонологија зна, и тако мало мерљива дистинктивна количина је од значаја.

6. За говорника (писца) коме су нормални облици промене дате лексеме формиран на основи *багрем-*, која је једнака са основним обликом те лексеме, облик лексеме у чијем значењу доминира значење „збир“, „скуп“ није могао бити онај који је, макар и једним својим елементом, а овде је то *неизмењена и једнака и за морфологију и за џворбу* основа, везан за значење „множина *јединки*“.

Ако је имао могућности, могао је изабрати реч која има *чистио* значење збира, скупа, одн. чији бар један елемент није исти као основа која се налази и у системској *сингулативној* множини. Могућност за тај избор пружио му је инвентар целине језика, који садржи и лексеме формиране, како смо навели у т. 2, на основи лексеме *багрен*, па међу њима и лексему *багрење*. Другим речима, мислим да је, ако и није на нивоу језика као целине, бар посебно — на нивоу

реализације тога језика у делу М. Црњанског, изражено формулом једначине, опозиција *багремље*: *багрење* једнака опозицији „множинна јединки појмова са ознаком 'багрем'“ : „скупи, збир појмова са знаком 'багрем'“. Именица *багремље* за М. Црњанског, слободан сам да закључим, имала би исто (или готово исто) значење као и системски облик множине именице *багрем* — *багремови*. Дакле, имала би значење *сингулативне* множине иако се, наравно, формалнограматички, због своје деклинације, налази у семантичкој класи *збирних именица*. Пишчев поступак показује да, за његово језичко осећање, именица *багрење* има апсолутно, несумњиво *збирно* значење, да је свим својим елементима у семантичкој категорији *збирних именица*.

7. Чињеница је да чвршћу формалну везу има дериватив *багремље* са *багрем* — *багремови*, и да је тој вези главни (морфонолошки) ослонац чување основе *багрем-*. Такође је чињеница да је веза дериватива *багрење* са речју *багрем*, а које обе Црњански једино употребљава, сигурно слабија од везе првих двеју категорија. Зато бисмо у објашњење овог (личног, можда) семантичког померања у збирној именици *багремље*, коју је писац „избегао“, могли увести појам *асоцијативне интерференције*, који за неке језичке појаве (као што је „лексичка поларизација“, на пример) прихвата од других аутора Ст. Улман¹. Основинска морфема *багрем-* из плуралских облика сингулативне семантике носи са собом доминантну сингулативну семантику и кад улази у везу са суфиксом за творбу збирне именице, са суфиксом *-је*, дајући именицу *багремље*. Тиме се супротставља постојећој у општем језику именици *багрење*, која је у тој опозицији „чистијег“ збирног значења. А, из неких разлога, који опет могу имати своје објашњење, Црњанском је било потребно да у датоме контексту, какав је реченица:

Иза хладовићог багрења (138)

— употреби управо збирну именицу, коју је опонирао претходним системским (а семантички сингулативним) облицима множине именице за дрво о којем је реч. То је реализовано утолико пре што се у „Сеобама“ М. Црњанског не налази други варијетет лексеме, онај са *-н* као завршетком (*багрен*), па, дакле — ни њени системски облици: *багрен*, *багрена*, *багрену...*, одн. *багренови*, *багренова*, *багреновима*, за мношину.

8. (2) Конгуренција са именицом на *-а* природног м. р. — У језику „Сеоба“ налази се следећа реченица:

Ухода аустријска, која га је водила, довела га је нејримењеног сасвим до француских председража(117).

Уз у тој реченици употребљену именицу *ухода* налазе се три за конгуренцију битна облика, два атрибутског карактера: (1) придев *аустријски*, *-а*, *-о* и (2) односни везник (односно-упитна заменица) *који*, *-а*, *-е*, и један облик предикативног карактера — (3) радни гла-

¹ St. Ullmann, The Principles of Semantics, Oxford, 1963, 306.

голски придев (двају глагола): *водио*, *-ла*, *-ло*; *довео*, *-ла*, *-ло*. Сва три облика у формалном су слагању са именицом у питању.

Занимљиво је да важнија дескриптивно–нормативна литература, било лексикографска, било граматичка, онда када описује слагање зависних променљивих речи са именицом *ухода* у облику сингулара, даје превасходно примере који су обележени *семантичким*, а не *формалним* слагањем.

Тако, *Речник српскохрватског књижевног језика* МС (Књига шеста, 1976), у одредници која ту именицу дефинише, граматички, по роду као „*м и ж*“, што значи да је и (природног) мушког, и (граматичког) женског рода, а значењски — „онај који уходи, шпијун“ — јединске облике даје само са **маскулинским** конгруентним члановима синтагме, одн. реченице:

/Хајдуке/ сачека њихов ухода из истога села, који им диде сва обавештења.

Дескриптивно–нормативна граматика *Савремени српскохрватски језик*, II, М. Стевановић (Београд, 1986, стр. 130–137) врло исцрпно, и сигурно врло свестрано, обрађује конгруенцију делова реченице којима је управна реч именица маркирана ознаком „*м и ж*“. Описујући слагање са јединским облицима именица овога типа, за конгруентске елементе који долазе у везу са именицом датог типа ова граматика констатује „*двојако слагање*“, дакле — слагање и по значењу (*сејейски владика, млади газда, скрушени слуга, црни коловођа, велики њијаница*), и по облику (*слуга царска, слуга јадна, велика њијаница*). Али већ за формално слагање зависних делова реченице са јединским обликом именице *слуга* констатује „да је ... дијалекатског карактера, па се зато не може сматрати особином књижевног језика“.

За многе друге именице овога типа, међутим, та граматика каже: „И атрибут и именски... део предиката тих именица у једини се природно употребљавају у облику мушког рода“, да би ту навела, међу осталим, и примере управо именице *ухода*:

Један млетјачки ухода из Сарајева. — Учинио је услугу некаквом њијанику који је у сивари руски ухода.

Али и да би констатовала да су „атрибути ових и оваквих именица чешћи ... у облику ж. рода и када су... у једини: *своја муштерија, морална њијалица, ња скијница*“ (стр. 136–137). При томе, ипак, не наводи међу примерима и лексему *ухода*. У тој граматички су, дакле, примери конгруентних делова реченице уз ову именицу, када се она јавља у једини, само у облику мушког рода.

9. У Вуковом Рјечнику из 1818. г. именица *ухода* (наравно, само у облику са супституисаним *х*, дакле: *увода*) означена је само са „*f*“, дакле ознаком која, судећи према Вуковом лексикографском поступку, имплицира првенствено фемининску конгруенцију.² Језичко

² „Увода, f. der Espion, Rundschafter, explorator“, Српски рјечник (1818), Просвета, Београд, 1966.

осећање М. Црњанског, вероватно засновано на његовом матерњем дијалекту, апсолутно коинцидира са Вуковим и удаљује језик његовог књижевног дела од језичког осећања просечног читаоца данашњих дана.

Природно, ово удаљавање почиње већ на лексичком нивоу — самом употребом речи *ухода*, коју ће градски читалац осећати као стилски обележену, везану или за фолклорни слој језика (народна епска песма), или за архаизам који резултира из уметничке интерпретације појединих језичких јединица као таквих, као архаичних.

За језичко осећање модерног читаоца, истина, мотивирајући глагол ове изведене именице — *уходиши*, и није претерано необичан. *Речник МС* наводи га и из новијих текстова чисто комуникативног, дакле, стилски необележеног карактера, као што је, на пример, дневнички текст: *Четници су уходили једну жену која је носила герилцима храну* (из језика В. Дедијера). А с њим у вези, и нимало неуобичајен за језичко осећање супстантивни дериватив *уходилац*, који тај речник наводи, свакако је лексичка јединица која не „ломи“ језички калуп данашњег просечног говорника. Мислим — зато што је у моделу изразито продуктивних именица на *-лац*, које се као типична *nomina agentis* опонирају сада нстипичним представницима истог семантичког модела са формантом *-а*, каква је именица *ухода*, која је (најчешће) семантички маскулиnum, а формални фемининум. Овај последњи тип девербатива, наиме, припада прастаром моделу који је у вези са словенским номиналним изведеницама од глагола *ide-*, *hoditi*, каква је ст. сл. *uhodŭ*,³ а који је уобличен формантом *-а*, какав се сачувао највише у композитама типа *бременоша*, *водоноша*, *гласоноша*, *дангуба*, *коловођа*, али који је заступљен и у простим деривативима, нпр.: *вођа*.

Морфосинтаксички ниво конгруенције додатни је оквир који истиче неуобичајеност дате лексеме у перцепцији садашњег читаоца. Тиме, заједно са лексичким језгром, чини стилски обележен део језичког инвентара М. Црњанског.

10. (3) Промена именица страног порекла. — У овој прилици указују на само једну именицу страног порекла, на именицу *йудер*, чији сам облик инструментала једине истакао у следећој реченици из романа „Сеоба“:

Почеше јагмити за картима лејших дама, засути йудром и тирисом (88).

Речник српскохрватскога језика МС (Књига пета, 1973) наводи је у њеном основном облику, номинативу, као *йудер*, даје њену граматичку и значењску дефиницију (= м. рода; „фин прашак, обично миришљав...“) и одређује њено порекло: „фр. [анцуски]“. Из два примера које даје (Кашанин и Дончевић) виде се облици акузатива једине — *йудер*, и инструментала једине — *йудером*, што указује на

³ A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, IV, Paris, 1974, 37–38.

то да се за српски језик узима да је граматичка основа ове именице једнака номинативној основи: *џудер*-.

У језику М. Црњанског, међутим, основа је *џудр*-. Наравно, тешко је сумњати да је основни облик ове именице и у језику овога писца био *џудер*, иако у тексту романа нисам нашао њен номинатив јединине. Оно што је сасвим уочљиво, међутим, јесте чињеница да писац с лакоћом употребљава основу управо као да му је основни облик ове именице, номинатив — *џудр*-. То јест, онај који је у језику из којег је позајмљеница, у — француском: *poudre* (фонет. pu:drɔ). Или немачка говорна интерпретација ове француске речи.

11. С обзиром на пишево знање оба ова језика, при чему немачки језик има посебно место у култури поднебља у којем је Црњански рођен, па отуда и у личној култури његовој, мислим да је логично за основу граматичке основе именице у питању узети управо немачку интерпретацију француске речи. А она је сигурно потпомогнута ужедијалекатским стањем пишевог матерњег говора, за који се констатује и постојање непостојаног *e* (нпр., у ојкониму *Семјейтер и/з/ Семјейтра, ојџ Семјейтра*).⁴ И други евентуално реконструисани облици у парадигми вероватно би имали исту основу, дакле, у генитиву јединине — *џудра*, у дативу и локативу јединине — *џудру* итд. И то упркос чињеници да у томе дијалекту постоји маса именица са *e* које се не губи из њихових зависних падежа: *километјер–километјера, децембер–децембера, маневјер–маневјера* и сличних именица чији су „ликови непосредно преузети из језика који су били у службеној употреби у Аустроугарској: нем. *Kader, Kataster, Manover, Minister*, мађ. *kader, kataszter, miniszter*.“⁵ На овакво решење, можда, упућивало је индивидуално осећање М. Црњанског за немачки, па и француски језик, које му је наметало личну интерпретацију номинатива јединине ове именице у облицију */pu:drɔ/*, а не у адаптираном за српски језик облицију */pu:drɔ/*.⁶

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- М. Црњански, *Сеобе*, Београд, 1996.
 В. Стеф. Карацић, *Српски рјечник* (1818), Просвета, Београд, 1996.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I, САНУ, 1959.
Речник српскохрватског књижевног језика, V (1973) и VI (1976), МС, Нови Сад.
 М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд, 1986а.
 А. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, IV, Paris, 1974.
 П. Ивић — Ж. Бошњковић — Г. Драгин, Банатски горови шумадијско–војвођанског дијалекта, *Српски дијалектолошки зборник*, XL, Београд, 1994.
 St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Oxford, 1963.

⁴ П. Ивић и др., Банатски говори шумадијско–војвођанског дијалекта, *СДЗБ*, XL, Београд, 1994.

⁵ *Ibidem*, 247.

⁶ *Ibidem*, 246–247.

S u m m a r y

Živojin Stanojčić

FROM THE LANGUAGE OF M. CRNJANSKI'S NOVEL „SEOBE“
(„MIGRATIONS“) (1)

Author is analyzing three language features found in M. Crnjanski's novel „Seobe“ („Migrations“). (1) On the morphological and derivational levels, the relation *bagrem* : *bagremovi* : *bagrenje*, with the absence of *bagremlje in the language of M. Crnjanski, is interpreted as the associative interference between the derivative based on *bagrem-* and the declension based on the same stem. As the result of this interference, the absence of the variety *bagremlje* occurred, since M. Crnjanski felt the latter rather as a singulative plural, than as a collective plural. (2) On the morpho-syntactic level, the agreement of dependent parts of sentence (*austrijski* : *austrijska*, *vodio* : *vodila*) with noun *uhoda* is analyzed taking in consideration that in M. Crnjanski's language the agreement is performed by the dependent parts marked as feminine forms, that disagrees with most of data in grammars and vocabularies dealing with modern Serbian literary language. Stating that the stylistic markedness in this case starts already at the lexical level, author points out that the formal agreement is the additional frame which underlines the unusualness of noun *uhoda* when opposed to units of the very productive model of derivatives formed by suffix *-lac* (*uhodilac*). (3) On the lexical and morphological levels, the stem *puđr-* belonging to the noun *puđer*, as a loan-word from French, is analyzed. Author has found that writer's usage of its stem without *-e-* (*puđr-* : *puđer-*) is due to the Crnjanski's personal feeling of French (and German) pronunciation of the basic form of the noun — *poudre* (*pu.dʁ*), supported by his native dialectal features concerning the relation *Sempeter* : *Sem-petra* (*-ter* : *-tra*).